

Rişvanzade Ömer Paşa'nın Behisni'deki Vakfı

Faruk Söylemez*

Öz

Ömer Paşa Rişvan Aşireti'nin beylerinden olup 18. yüzyılın ikinci yarısında Malatya mutasarrıflığı ve Maraş valiliği yapmıştır. Ömer Paşa söz konusu tarihte Behisni (Besni)'de bir cami ve on bir hücreden oluşan bir medrese yaptırmıştır. Bu cami ve medresenin giderlerini karşılamak için de Behisni çarşısında bulunan kendisine ait on bir adet dükkânı vakfetmiştir. Camiye imam-hatib ve müezzinle birlikte yağmur ve kar mevsimlerinde camiye loğlamak için bir "loğkeş" de görevlendirilmiştir. Medrese için de müderrisler atanmıştır.

18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar vakıf farklı şahışlar tarafından yönetilmiştir. Ancak vakıf yöneticilerinin vakfın gelirlerini istismar ettikleri, cami ve medresenin onarım ve bakımına herhangi bir harcama yapmadığı görölmüştür. Vakfın vakfiyesi ile muhasebe kayıtları kaybolduğu için yönetici ve personel atamaları sağlıklı olarak yapılamamıştır. Bu nedenle her iki yapı da zamanla yıkılmaya yüz tutmuş; içlerinde ibadet ve eğitim-öğretim yapılamaz hale gelmiştir. Söz konusu cami ve medrese tamamen yıkılmış, medreseden günümüze kalıntılar kalmıştır.

Bu çalışmada Rişvanzade Ömer Paşa'nın 1786 yılında Malatya sancağının Behisni kazasında kurduğu vakfın ve bu vakıf bünyesinde yaptırdığı cami ve medresenin tarihi süreç içerisindeki durumu arşiv belgeleri çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Paşa, Behisni, Vakıf, Cami, Medrese, Malatya.

Rişvanzade Omer Pasha's Endowment in Behisni

Abstract

This paper utilizing archival material will trace the history of the mosque and medrese endowment Rişvanzade Ömer Pasha established in 1786 in the Behisni district of Malatya. Ömer Pasha a leader of the Rişvan tribe, became the tax collector of Malatya and the governor of Maras in the second half of the 18th century. He constructed a mosque and a medrese of eleven rooms in Behisni. To finance the mosque and medrese, Ömer Pasha donated the income of ten shops in Behisni. He appointed an imam, a preacher, a muezzin and a stone roller, to roll and compact the clay roof of the mosque during the rainy and snowy seasons. He also appointed teachers in the medrese.

Various administrators run the pious endowment from the end of the 18th to the end of the 19th centuries. However, it seems that the waqf superintendents abused the waqf's income neglecting the maintenance and upkeep of the mosque and the medrese. As the endowment document and the accounting records were lost, the appointment of the administrator and of the personnel was not done properly. Thus, over time both constructions are demolished, some remnants of the medrese only still standing.

Key Words: Omer Pasha, Behisni, Endowment, Mosque, Madrasa, Malatya.

* Doç. Dr., Kahramanmarař Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Tarih Bölümü, fsöylemez@ksu.edu.tr

Giriş

Rişvan Aşireti, 16-19. yüzyıllarda Fırat ve Tuna nehirleri arasındaki geniş bir coğrafyada yayılma göstermiş ve bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında üşt düzey makamlarda görev yapan yöneticiler yetiştirmiştir. Halil Paşa, Mehmet Paşa, I. Ömer Paşa, Süleyman Paşa, I. Abdurrahman Paşa, II. Ömer Paşa, II. Abdurrahman Paşa gibi Rişvan beyleri 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar Malatya, Çorum, Kilis ve Behisni mutasarrıflıkları ile 18. yüzyılda muhtelif dönemlerde Maraş, Adana, Sivas ve Musul valiliklerinde bulunmuşlardır (Söylemez 2007: 228-281).

Rişvanzade Ömer Paşa, Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında valilik, mutasarrıflık gibi üşt düzeyde görev yapan Rişvan Aşireti'ne mensup beylerden olup 18. yüzyılın ikinci yarısında Malatya mutasarrıflığı ve Maraş valiliğı yapmıştır. Ömer Paşa, Rişvanzadelerden Süleyman Paşa'nın oğludur (Söylemez 2007: 265). 1770 yılı Eylül ayında Malatya mutasarrıflığına atanan Ömer Paşa,¹ 1777 yılı Nisan ayı ortalarından itibaren Malatya Sancağı'nı malikâne suretiyle tasarruf etmeye başlamıştır. 1780 yılı haziran ayı başında kendisine "Beylerbeyi" unvanı verilmiştir.² Ömer Paşa 1783 yılında Maraş beylerbeyliğine atanmıştır (BOA, *Cevdet Zaptiye*, No. 4301). Yaklaşık iki yıl Maraş valiliğinde bulunan Ömer Paşa'nın 1785 yılı şubat ayı sonlarında tekrar Malatya mutasarrıflığına atandığı görölmektedir (BOA, *Cevdet Zaptiye*, No. 4329). Ömer Paşa'nın 1785 yılından vefatına kadar Malatya mutasarrıflığı görevi devam etmiştir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde, Ömer Paşa'nın 1791 yılı sonlarında vefat ettiğı anlaşılmaktadır. Zira 1791 yılına ait bir belgede, Ömer Paşa'nın Hısn-ı Mansur kazasındaki birtakım eşkıyanın bertaraf edilmesi amacıyla o sırada bulunduğı Maadin-i Hümayûn'dan Hısn-ı Mansur'a geldiğı ve orada vefat ettiğı belirtilmektedir (BOA, *Cevdet Dâhiliye*, No. 12546-I). 23 Ekim 1791 (24 safer sene 1206) tarihli bir kayıtta da: "Behisni ve Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzade Ömer Paşa'nın bu def'a ecel-i mev'ûdiyle vefat eylediğı" (BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler*, No. 9720, s. 200) şeklindeki

cümle Ömer Paşa'nın 1791 yılı sonlarında vefat ettiğini teyit etmektedir (BOA, *Cevdet Dâhiliye*, No. 12546-IV; *Cevdet Maliye*, No. 2415).

1. Ömer Paşa Vakfı

Vakıf kelimesi duruş, durma, hareketten kalma (şemseddin Sami 1989: 1495) gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak vakıf kısaca; belirli bir malın kamu yararına sürekli bir şekilde tahsis edilmesi olarak tanımlanmıştır (ř. Berki 1969: 1; Pakalın 1983: 577). Ayrıca vakıf 8. asır ortalarından 19. asır sonlarına kadar olan dönemde İşlâm ÷lkelelerinin sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan dini-içtimai bir müessese olarak da tarif edilmiştir (Yediyıldız 1986: 153). Bu nedenle bilimsel metotlarla ele alınacak vakıf belgeleri sayesinde Türk tarihinin sosyal, ekonomik, idari, hukuki, dini ve özellikle şehir tarihi aydınlanmış olacaktır (Köprölü 1938: 5-6). Bu cümleden olarak şahışlar tarafından kurulan vakıfların nasıl yönetildiğı, vakıf bünyesinde bulunan cami ve medrese gibi kurumların yapı ve işleyişi hakkında doyurucu bilgilere ulaşılması konusunda da vakıf kayıtları önem arz etmektedir.

Değışik şekillerde ve çeşitli amaçlarla kurulan vakıflardan şahışların kurmuş olduğı hayri vakıf, kurucusunun mülklerinden bir kaçını vakıf haline getirdikten sonra, onlardan elde edilen gelirleri, ya bizzat kendisi tarafından veya başkaları tarafından tesis edilmiş kamu kuruluşları yararına tahsis ettiğı vakıftır. Öyle ki böyle bir vakfın kurucusu, kurduğı vakıftan çoğunlukla ilahi lütuf, bazen de şöhret ve sosyal nüfuz dışında hiçbir maddi menfaat beklememektedir. Bundan böyle, vâkıf ile vakıf kuruluşları ve bunların yine vakıf haline getirilmiş gelir kaynakları arasında hiçbir münasebet söz konusu olmamaktadır (Yediyıldız 2003: 14-15).

Rişvanzade paşalar da 1697 yılından itibaren Malatya mutasarrıflığında bulundukları süreç içinde dinlenmek için gittikleri Behisni kazasında vakıf eserler tesis etmişlerdir. Ömer Paşa'nın biri Malatya bir diğeri de Behisni'de olmak üzere iki konağı bulunmaktaydı. Malatya mutasarrıflığının yanı sıra bir dönem (1783-1785) Maraş valiliğı de yapmış olan Ömer Paşa'nın Behisni'de bir konak yaptırmış olması (Söylemez 2011: 193) onun Behisni'ye olan alakasını göstermektedir. Genellikle dinlenmek amacıyla bulunduğı Behisni'de vakıf eserleri yaptırmış olması onun bu kasabayı çok sevdiğinin ve buradaki halka olan vefasının bir göstergesi olmasıdır.

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maraş Ahkâm Defteri, No. 2, s. 181, 186, 202, 208, aynı defter, s. 248.

2 "... Mirimirân-ı kiramdan Malatya Sancağı mutasarrıfı Rişvanzade Ömer dâme ikbaluhuya ..." Bkz. BOA, Maraş Ahkâm Defteri, No. 2, s. 361.

Ömer Paşa Behisni'nin Kahta Mahallesi'nde 1786 yılında oğlu Mehmed Bey adına bir cami ile on bir odası bulunan bir mederese yaptırmıştır. Bu cami ve medresenin görevlilerinin maaşları ile söz konusu yapıların bakımı ve diğer masraflarının karşılanması için de on bir adet dükkân vakfetmiştir (BOA, EV. MKT., No. 677/57). Bu dükkânlarda ne satıldığı veya ne üretildiği konusunda herhangi bir malumat bulunmamaktadır.³

1.1. Ömer Paşa Vakfının Görevlileri

1.1.1. Vakfın Yöneticileri (Mütevellileri): Osmanlı Devleti'nde vakıflar Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kurulduğu 1826 yılına kadar önceleri kısa bir süre Babüssaade Ağası tarafından, 16. yüzyılın sonlarından itibaren de Darüssaade Ağası tarafından yönetilmiştir.⁴ Bu tarihe kadar hükmi bir şahsiyete sahip olan her vakıf idarî açıdan da bağımsız bulunmaktaydı. Vakıf idaresi (tevliyeti) nin şekli, vakıf kurucusunun şartlarına göre tayin edilmişti. Vâkıf, kurmuş olduğu vakfı istediği gibi tanzim etmekte tam yetkili idi. Öyle ki o, ilk idareciyi (mütevelli) ve ona halef olacak kişileri bile tayin edebiliyordu (Yediyıldız 2003: 176-177).

Rışvanzade Seyyid Ömer Paşa Vakfı'nın kaynaklardan tespit edilebilen ilk mütevellisi Seyyid Hacı Mehmed'dir. Söz konusu vakfa mütevelli atamasına ihtiyaç duyulunca Behisni naibi Seyyid Mehmed Emin'in arzıyla Şubat/Mart 1788 (Cemaziyelevvel 1202)'de günlük sekiz akçe ile Seyyid Hacı Mehmed atanmıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Hurufat Defterleri (HD), No. 1074, s. 48).

Ömer Paşa Camisi ve Medresesi Vakfı'nın günlük sekiz akçe ile mütevellisi olan Seyyid Hacı Mehmed'in vefatı üzerine bu görev Behisni naibi Seyyid El-hac Mustafa'nın arzıyla 1788 yılı Ekim

ayında (Muharrem 1203) Hasan adında bir şahsa tevcih edilmiştir (VGMA, HD, No. 1074, s. 48).

Ömer Paşa Vakfı'nın idaresi konusunda yukarıda zikredilen ilk iki mütevellisinden sonra 1839 yılına kadar herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu tarihte Rışvanzade Seyyid Ömer Paşa Camii ve Medresesi Vakfı'nın yönetimini deruhte eden (tevliyet cihetine mutasarrıf olan) Süleyman bin Hüseyin Halife'nin bu görevden kendi isteği ile el çekmesinden (kasr-ı yedinden) sonra söz konusu vakfın idaresinin Ahmed bin Hüseyin Halife'ye tevcihi hususu Behisni naibi tarafından ilamla talep edilmiştir. Ancak adı geçen vakfın rakabesi, muhasebe ve vakfiyesine dair herhangi bir kayıt bulunmadığından mütevelli atamasının yapılabilmesi için söz konusu vakfın durumunun netleşmesi gerekiyordu. Bundan dolayı keyfiyetin Malatya Müsccelat Müdürlüğü tarafından kanun ve nizamlar çerçevesinde araştırılması için yazı yazılmıştır. Mezkûr vakfın yıllık gelir ve masraflarının ne kadar olduğu, vakfın gelirlerinin kimler tarafından alındığı ve nerelere harcandığının araştırılması söz konusu yazı ile istenmiştir. Ömer Paşa Camisi'nin mevcut ve mamur olup olmadığı, içinde beş vakit namaz kılınıp kılınmadığı, cami görevlilerinin vazifelerini yerine getirip getirmediikleri, vakfiyesinin şartlarının neler olduğu ve vakfın idaresine atanması istenen Ahmed bin Hüseyin Halife'nin söz konusu vakfın yönetimini ve işlerini hakkıyla yürütecek kabiliyete hâiz olup olmadığı gibi konuların mahallinde araştırılması ve erbab-ı vukufdan sovruşturularak sonucun bildirilmesi talep edilmiştir. Ayrıca 1839 yılında söz konusu vakfın muhasebesinin görülmesi suretiyle vakfın yıllık hâsılatından masraflarının çıkarılmasından sonraki gelir fazlasının açık bir şekilde tespit edildiği mühürlü ve imzalı defterlerle vakfiyesinin bir adet suretinin bir an önce gönderilmesi hususuna ihtimam gösterilmesi Malatya Müsccelat Müdürlüğü'nden istenmiştir (BOA, EV. THR., No. 100).

Ömer Paşa Camii ve Medresesi Vakfı'nın mütevelliliği görevini 1846 yılına kadar sekiz akçe yevmiye ile Hasan oğlu Süleyman yürütmüştür. Süleyman'ın çocuksuz olarak ölümü üzerine söz konusu vakfın idaresinin aynı mahallede yaşayan Seyyid Ömer oğlu Seyyid Mustafa ile Seyyid Mehmet oğlu Seyyid Mehmet'e verilmesi konusu Behisni meclisince kararlaştırılmış ve konu ile ilgili mazbata ve ilam hazırlanarak ilgili mercilere gönderilmiştir. Vakfın idaresinin bu şekilde sekiz

3 18. yüzyıldaki dükkânlar, bugün değişik adlar altında tanındığımız hemen hemen her cins ticaretin yapıldığı ve muhtelif mesleklerin icra edildiği mekânlardı. Bakkal dükkânı, fırın, kasap dükkânı, eczahane, lokanta gibi işletmelerle; terzi, ayakkabıcı, marangoz gibi meslek erbabının atölyeleri de dükkân olarak anılmaktaydı. Bunlara hem üretim yapan hem de ürettiklerinin perakende olarak satışını yapan esnaf atölyeleri de dâhildi. Aynı şekilde hekim muayenehaneleri (tabib dükkânı) ile bankacı ve sarrafların iş yerleri (sarraf dükkânı)'nın adlandırılması için de dükkân kelimesinin kullanılması adetti Bkz.Yediyıldız 2003: 110.

4 Evkaf Nezâreti kurulana kadar padişah, hanım sultan, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, vali ve mutasarrıf gibi üst düzey şahısların kurduğu vakıfların denetim ve teftişini önceleri Bâbüssaade ağaları yapmakta iken 25 Mayıs 1588'den itibaren Darüssaade ağaları bu işle görevlendirilmişlerdir. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Güler 2002: 213-216.

akçe yevmiye ile 1842 yılı sonuna kadar Hasan oğlu Süleyman'ın uhdesinde olarak vakfın bütün hesaplarının görüldüğü ve kayıtlarının tutulduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu vakfın 1842 yılından 1846 yılına kadar olan döneme ait hesaplarının görüldüğüne dair ve vakfın vakfiyesine ait herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Bu nedenle müteveli atama işi daha sonraya bırakılmış, öncelikle vakfın mahallinde veya sicillerde kayıtlı vakfiyesinin olup olmadığı, vakıf şartlarının ne olduğu ve vakfın ne kadar gelir ve gideri olduğu konusunun araştırılması kararlaştırılmıştır. 1842 yılından 1846 yılı sonuna kadar vakfın muhasebesinin, mahallinde kadı, meclis ve mahalli evkâf memuru marifeti ile kanun ve nizamla uygun olarak görülmesi, bunun yanı sıra konunun araştırılarak muhasebe defterinin Hazine-i Evkâf-ı Hümayun'a gönderilmesi ve vakfiyesi bulunduğu takdirde imzalı bir suretinin gönderilmesinin istendiği 9 Mayıs 1847 tarihli Behisni Mahalli Evkâf Memuru'na gönderilen bir yazıdan anlaşılmaktadır (BOA, EV. BKB., No. 197/40).

Ömer Paşa Vakfı'nın mütevelliliği 25 Temmuz 1853 tarihi itibarıyla sekiz akçe yevmiye ile Ali Tevfik Efendi'nin uhdesine geçtiği anlaşılmaktadır. Ali Tevfik Efendi'nin bu tarihte 57 yaşında olduğu kaydedilmiştir (BOA, EV. MKT., No. 677/57). Bu tür mülhak vakıfların personel giderleri karşılandıktan sonra artan paradan vakfın bünyesinde bulunan yapıların tamiratının yapılması kuralı getirilmiştir. Bu nedenle söz konusu vakfın yıllık gelirinin ne kadar olduğu, 1853 yılına kadar biriken fazlasının ne kadar olduğu, Ali Tevfik Efendi'nin vakfın gelirlerine elkoyması ile ilgili herhangi bir senet olup olmadığı, mezkûr cami ve medrese hücrelerinin tamire muhtaç yerlerinin tamirinin kaç kuruşa mal olacağı ve adı geçen vakfın 1853 yılına kadar muhasebesinin neden görülmediğinin etrafıca araştırılarak durumun mazbata ile bildirilmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra Ömer Paşa Vakfı'nın, 1853 yılından itibaren muhasebesinin görülerek hazırlanan evrakının merkeze gönderilmesi talep edilmiştir. Bu arada meydana gelecek gelir fazlasının bir sonraki bildirim kadar herhangi bir yere verilmemesi ve varsa vakfiyesinin bir adet imzalı suretinin gönderilmesi Mamuretülaziz Evkaf Muhasebeciliği'nden istenmiştir. Konu hakkında saltanat makamına da bilgi verilmiştir.

Ömer Paşa Vakfı'nın idaresi 1875 yılına kadar Sü-

leyman oğlu Ali Tevfik Efendi'nin uhdesinde kalmıştır. 1875 yılında Ali Tevfik Efendi'nin kendi rızasıyla yönetimi bırakması üzerine söz konusu vakfın idaresi Said oğlu Halid Efendi'ye verilmiştir (BOA, EV. MKT., No. 677/81).

Bunun yanı sıra Ömer Paşa Vakfı'nın hayratından olan caminin mevcut ve mamur olup olmadığı, içinde beş vakit namaz kılınıp kılınmadığının araştırılması, söz konusu vakfın başka herhangi bir hayratının olup olmadığı şayet mevcut ise bunların nelerden ibaret olduğu, elde veya mahkeme kayıtlarında belgelenmeye elverişli vakfiyesinin olup olmadığı, var ise Cihât⁵ Kalemî'ne kaydedilmesi için imzalı bir suretinin nizamnâme layihasının ilgili maddesine uygun olarak gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca muhasebeleri görülmeyen vakıfların (hesapları görülmedikçe) atama talebinde bulunmamaları konusunda Diyarbekir Vilayetine ve Evkaf Muhasebeciliğine bildirilmesi için 13 Eylül 1882 tarihinde saltanat makamına arz sunulmuştur. Saltanat makamı da 17 Eylül 1882 tarihinde gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, EV. MKT., No. 1191/121).

Ömer Paşa'nın Behisni'deki vakfının idaresinin genellikle bir kişi tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Süleyman bin Hüseyin Halife'nin bu görevden kendi isteği ile çekilmesinden sonra söz konusu vakfın idaresi Hüseyin oğlu Ahmed'e verilmiştir. Söz konusu vakfın idaresini 1846 yılına kadar sekiz akçe yevmiye ile Hasan oğlu Süleyman yürütmektedir. Bu tarihe kadar bir kişi tarafından yürütülmüş olan vakıf idaresinin 1846 yılından 1853 yılına kadar iki kişi tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Behisni Meclisi'nce bu dönemde Ömer Paşa Vakfı'nın mütevelliliğinin Seyyid Ömer oğlu Seyyid Mustafa ile Seyyid Mehmed oğlu Seyyid Mehmed'e sekiz akçe yevmiye ile verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, EV. BKB., No. 197/40).

Vakıf yöneticileri şüphesiz hizmetleri karşılığında ücret alıyorlardı. Bu ücretler bizzat vakıflar tarafından tespit ediliyordu. Mütevazı vakıflar için müteveli, vakfın bütün işlerini tek başına yürütebiliyordu. Orta ve büyük çaplı vakıflar söz konusu olduğu zaman, bunların ehemmiyetine göre mütevellinin bir veya daha çok yardımcılara sahip olduğu görülmektedir (Yediyıldız 2003: 182-184). Yukarıda gö-

5 Cihât, vakfın müderrislik, imamlık, hatiplik, müezzinlik, kayyumluk gibi başlıca gayesini tahakkuk ettiren hizmetler için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Devellioğlu 1990: 142.

rüldüğü gibi bir dönem istisna olmak üzere Ömer Paşa Camii ve Medresesi Vakfı'nın idaresi bir kişi tarafından yürütülmüştür. Gerek bir kişinin gerekse iki kişinin vakıf idareciliğini yaptığı dönemlerde ücret olarak daima sekiz akçe yevmiye aldıkları görülmektedir.

1.1.2. Cami Görevlileri

1.1.2.1. İmam: Rışvanzade Seyyid Ömer Paşa'nın Behisni'de yaptırdığı camiye imam olarak Behisni naibi Seyyid Mehmed'in arzıyla Şubat/Mart 1788 (Cemaziyelevvel 1202)'de günlük yedi akçe ile Mehmed adında bir şahıs atanmıştır (VGMA, HD, No: 1074, s. 48).

Ömer Paşa Camii'nin imamet görevinin 1838 yılına kadar kimlere tevcih edildiğine dair herhangi bir bilgi veya belgeye rastlanmamıştır. Söz konusu imamet 1838 yılında Ömer Paşa Vakfı'ndan karşılanmak üzere günlük yedi akçe ile Mehmet Halife'ye tevcih edilmiştir (Arslan 2009: 89).

1.1.2.2. Hatib: Rışvanzade Ömer Paşa Camii'nin ilk hatibinin Hafız Seyyid Yusuf olduğu anlaşılmaktadır. Behisni naibi Seyyid Hacı Hıfzı'nın arzıyla Rışvanzade Seyyid Ömer Paşa Vakfı'ndan karşılanmak üzere günlük on akçe ile Ağustos/Eylül 1786 (Zilkade 1200)'da hitabet görevi Hafız Seyyid Yusuf'a tevcih edilmiştir (VGMA, HD, No. 1074, s. 47). İki yılı aşkın bir süre hatiplik görevinde bulunan Seyyid Hafız Yusuf'un bu görevi 1788 yılı sonlarına kadar sürdürdüğü ve bu görevde iken vefat ettiği anlaşılmaktadır (VGMA, HD, No. 1074, s. 48).

Seyyid Hafız Yusuf'un ölümüyle birlikte boş kalan Ömer Paşa Camii hatipliği Behisni naibi El-hac Mustafa'nın arzıyla Seyyid Mehmed'e Kasım/Aralık 1788 (Rebiyülevvel 1203)'de tevcih buyrulmuştur (VGMA, HD, No. 1074, s. 48). Seyyid Mehmed'in bu görevi ne zamana kadar sürdürdüğü tespit edilememiştir.

Ömer Paşa Camii'nin hatiplik görevinde 1838 yılına kadar kimlere tevcih edildiğine dair herhangi bir bilgi veya belgeye rastlanmamıştır. Söz konusu görevde 1838 yılında Ömer Paşa Vakfı'ndan karşılanmak üzere günlük on akçe ile Hüseyin Halife'nin bulunduğu ifade edilmektedir (Arslan 2009: 89).

1.1.2.3. Müezzin: Rışvanzade Ömer Paşa Camii'nin görevlilerinden birisi de müezzindir. Cami, 1876 yılında yapılmış ancak vakfiyesi ve muhasebe kayıtları bulunamadığı için kuruluş döneminde

diğer görevliler gibi müezzin hakkında da herhangi bir bilgi veya belgeye rastlanmamıştır. Ancak Şubat 1788 (Cemaziyelevvel 1202)'de Ömer Paşa Camii'ne müezzin olarak Abdurrahman adında bir şahsın Behisni naibi Seyyid Mehmed Emin'in arzıyla günlük altı akçe vazife ile atandığı anlaşılmaktadır (VGMA, HD, No. 1074, s. 48).

Bu ilk müezzinden sonra 1839 yılına kadar görev yapan müezzinler tespit edilememiştir. Hurûfât defterinde bulunan bir kayıta (VGMA, HD, No. 543, s. 51) Rışvanzade Seyyid Ömer Paşa Camii'nde yevmi altı akçe vazife ile günde beş vakit müezzinlik yapan Abdurrahman'ın öldüğü, boş kalan bu göreve küçük yaştaki oğlu Seyyid Mustafa'nın babasına ait beratla 12 Ocak 1839 (26 Şevval 1254) tarihinde atandığı ifade edilmektedir.

Ömer Paşa Camii müezzinliğini belli bir süre sürdüren Seyyid Mustafa kendi isteği ile bu görevi bırakmıştır. Onun yerine söz konusu göreve liyakatli bulunan Ahmed bin Hüseyin el-Hüsni'nin getirildiği anlaşılmaktadır. Ahmed bin Hüseyin el-Hüsni Ömer Paşa Camii'nde kanun ve nizamlar çerçevesinde müezzinlik görevini eksiksiz olarak yerine getireceğini ifade etmiştir. Bu hizmette herhangi bir kusur ve ihmalinin görülmesi durumunda bu görevin kendisinden alınıp başkasına verilmesi şartıyla atanması teklif edilmiştir. Bu şartla ruus kaleminden kendisine müezzinlik beratının verilmesi için talepte bulunulmuştur (BOA, EV. BKB., No. 60).

1.1.2.4. Loğkeş: Loğkeş, Türkçe "Loğ" ismi ile Farsça "çekmek" anlamına gelen "keş" fiilinden meydana gelen birleşik bir kelimedir. Loğ, toprak damlarda özellikle kış mevsiminde kar ve yağmur sularının damın tavanından akmasını önlemek için toprağı sıkıştırmak amacıyla çekilerek damda gezdirilen silindir şeklinde belirli bir ağırlığı olan taştır. Loğun her iki yanında bir oyuk bulunur ve bu oyuklara duruma göre ağaç veya demirden yapılmış birer kol takılır, bu kolların ucuna da bilek kalınlığındaki bir başka ağaç takılarak birleştirilir. Bazen de loğa takılan bu ağaç alete de kalın ve kısa bir urgan takılarak çekilir. Bu işleme "loğlamak", damda loğu çeken kişiye de "loğkeş" denilir (Yeni Tarama Sözlüğü 1983: 152; Türkçe Sözlük 1998: 1469).

Rışvanzade Seyyid Ömer Paşa'nın Behisni'de yaptırdığı caminin Şubat/Mart 1788 (Cemaziyelevvel 1202)'e kadar loğkeşinin olmadığı bu nedenle camiye bir loğkeş tayin edilmesi lüzumunun hâsıl olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu görev Kasım

adında bir şahsa dört akçe yevmiye ile 1788 yılının Şubat/Mart ayında Behisni naibi Seyyid Mehmed'in arzıyla tevcih edilmiştir (VGMA, HD, No. 1074, s. 48).

Ömer Paşa Camii'ne atanan bu ilk loğkeşten sonra 1838 yılına kadar kimin bu göreve atandığına dair bilgiye gerek Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki defter ve belgelerde gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde rastlanmamıştır. Ancak 1838 yılında Receb bin Kasım adlı bir şahsın loğkeşlik görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Riştanzade Seyyid Ömer Paşa Camii'nde, yevmi dört akçe vazife ile loğkeşlik görevinde bulunan Receb bin Kasım'ın bu görevi kendi rızasıyla bıraktığı bildirilmiştir. Daha sonra bu göreve Ahmed Remzi bin Hüseyin Halife'nin atandığı Saltanat makamına sunulan 18 Aralık 1838 (1 Şevval 1254) tarihli bir ilamda anlaşılmaktadır (BOA, EV. BKB., No. 61).

Riştanzade Ömer Paşa Camii için bir loğkeş görevlendirildiğine göre caminin tavanının toprak dam olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle camiye atanan imam, hatib ve müezzin gibi görevlilerin yanısıra "loğkeş" de görevlendirilmiştir. Ayrıca loğkeşliğin sadece Ömer Paşa Camii'ne has olmadığı diğer camilerde de loğkeş görevlendirildiği görülmektedir. Mesela yine Behisni kazasının Kahta Mahallesi'nde Karagülmez Camii'ne 1826/1827 (1242) yılında loğkeş atandığı ifade edilmektedir (VGMA, HD, No. 542, s. 26).

1.1.2.5. Ferrâş: Ferrâş, Arapça bir kelime olup yayıcı, döşeyici, hizmetçi gibi anlamlara gelir. Terim olarak, cami, mescid ve imaret gibi müesseselerin temizliğini yapan ve halı, kilim, hasır gibi mefruşatı yayma hizmeti ile görevli olanlara denilir (Pakalın 1983: 608).

Ömer Paşa Camii'nin 1788 yılına kadar ferrâş olmadığı anlaşılmaktadır. Bir ferrâşa ihtiyaç duyulması üzerine Hacı Mehmed adında bir şahıs, yevmi beş akçe vazife ile Behisni naibi Seyyid Mehmed Emin'in arzıyla Şubat/Mart 1788 (Cemaziyelevvel 1202)'de atanmıştır (VGMA, HD, No. 1074, s. 48).

Ömer Paşa Camii'nde yukarıda belirtilen ilk ferrâştan sonra 1825 yılına kadar ferrâş görevinde bulunanlarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. 1825 yılı Şubat/Mart (Receb 1240) ayına ait bir kayda göre (VGMA, HD, No. 542, s. 25) Ömer Paşa Camii'nde ferrâşlık görevinde bulunan Ali'nin çocuksuz olarak ölümü üzerine Behisni naibi Seyyid

Mehmed Şerif'in arzıyla cami cemaatinden bu göreve layık görülen Mustafa yevmi beş akçe ile ferrâş olarak atanmıştır. Bu tarihten sonraki ferrâşlar hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

1.1.3 Medrese Görevlileri

1.1.3.1. Müderris: Riştanzade Ömer Paşa, Behisni kazasının Kahta Mahallesi'nde bir cami ve on bir hücre (derslik)den oluşan bir medrese yaptırmıştır. Ömer Paşa'nın kurduğu bu medresenin ilk dönemlerinde görev yapan müderrisleri hakkında henüz bir bilgiye rastlanmamıştır. Arşiv belgelerinde "bilâ berat ve ber-vech-i hasbî" Mustafa adında birinin müderris olduğu ve bu görevini 1832 yılı Mart ayında vefatına kadar sürdürdüğü ifade edilmektedir (VGMA, HD, No. 543, s. 50). Mustafa'nın ölümü üzerine boş kalan Ömer Paşa Medresesi müderrisliğine Behisnîvî diğer Mustafa adında bir şahıs talip olmuş ve söz konusu görevin kendisine beratla verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Anadolu Muhasebesi Kalemî ve diğer ilgili kalemlerden sorulduğunda söz konusu müderrisliğin kimsenin uhdesinde olmadığı anlaşılmaması üzerine Şeyhülislam Seyyid Abdulvahhab'ın işaretiyle adı geçen müderrislik diğer Mustafa Behisnîvî'ye Mart 1832'de tevcih buyrulmuştur (VGMA, HD, No. 543, s. 50). Behisnîvî diğer Mustafa'nın müderrislik görevini 1837 yılının Ağustos ayına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır (BOA, Cevdet Maarif, No. 8029). Ayrıca Behisnîvî diğer Mustafa'nın bu görevi ber-vech-i hasbî (hiç bir ücret almadan, Allah rızası için) yerine getirdiği de ifade edilmektedir (BOA, Cevdet Maarif, No. 8029). Behisnîvî diğer Mustafa'nın çocuksuz olarak ölümü (bilâ veled fevt) üzerine söz konusu medresenin müderrislik kadrosu mahlûl⁶ kalmıştır.⁷ Bunun üzerine Behisnî Mehmed Arif Bey, Şeyhülislam'ın da uygun

6 Mahlûl kelimesinin lûgat anlamı sahipsiz kalan mal demektir. Hukuki terim olarak taşınmaz mallarda tasarruf hakkı sahibinin mirascı bırakmaksızın ölümü üzerine o taşınmaz malın sahipsiz kalması haline denir. Vakıfta mahlûliyet "mutasarrıfın intikal sahibi bırakmaksızın vefatından dolayı vakfı canibine rücu eden müstegallat-ı vakfiyedir" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan hareketle mahlûliyet, devlete ait arazinin ve icareteynli vakıf taşınmaz mallarının mutasarrıflarının mirascı bırakmaksızın ölümü üzerine taşınmaz malların sahipsiz kalması halidir. Bu nevi sahipsiz kalan taşınmaz mallara da mahlûl denilir. (Güneri 1974: 21-23).

7 Vakıfla ilgili bu tür belgelerde geçen "bilâ veled fevt ve cihet-i mezkûr mahlûl" ibaresinden söz konusu dönemde müderrisliğin babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ölen müderrisin erkek evladının bulunmaması durumunda müderrislik görevinin başkasına tevcih edildiği anlaşılmaktadır.

görmesi halinde Ömer Paşa Mederesesi'nin müderrisliğine talip olmuştur. Mehmed Arif Bey müderrislik görevini kanun ve nizamlar çerçevesinde eksiksiz olarak yerine getireceğini ifade etmiştir. Bu görevde herhangi bir kusur ve ihmalinin tespit edilmesi durumunda müderrisliğin kendisinden alınıp başkasına verilmesi şartıyla “ba-işaret-i aliye ve ba-ruus-ı hümayun” tevcih ve berat kaleminden gerekli olan beratın verilmesi hususunda gereğinin yapılması talep edilmiştir (BOA, Cevdet Maarif, No. 8029).

Behisnili Mehmed Arif Bey'in bu talebi 5 Ağustos 1837 tarihli bir ilamla Behisni naibi Ahmed Şükrü tarafından saltanat makamına bildirilmiştir. Ahmed Şükrü, ilamında Ömer Paşa Medresesi'nin müderrislik kadrosunun boş olduğunu belirttiikten sonra, ulemadan Behisnî Mehmed Arif Efendi'nin söz konusu göreve ehil ve müstahak olduğunu ayrıca kendisinin çevresinde sevilen bir kişi olduğunun güvenilir şahısların verdikleri bilgilerden anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu nedenle söz konusu boş kalan müderrislik görevinin Mehmed Arif Efendi'ye verilmesinin isabetli olacağını belirtmiştir (BOA, Cevdet Maarif, No. 8029).

Ahmed Şükrü'nün bu yazısından iki gün sonra 7 Ağustos 1837 tarihinde Behisnili Mehmet Arif Efendi'nin müderris olarak atanmasına ilişkin talebe olumlu cevap verilmiş ve Evkaf-ı Hümayun Nazırın'a buyruldu yazılmıştır. Evkaf-ı Hümayun Nazırın'ın arz ve ilamı üzerine 14 Ağustos 1837 tarihinde Mehmed Arif Bey'in söz konusu göreve atanması saltanat makamına arz edilmiştir (BOA, Cevdet Maarif, No. 8029).

Mehmed Arif Efendi'nin ölümünden sonra Ömer Paşa Medresesi müderrislik kadrosu boş kalmıştır. Mehmed Arif Efendi'nin erkek evladı da olmadığından söz konusu müderrisliğin başkasına geçmesi gerekiyordu. Mehmed oğlu Behisnî Ali Avni Efendi arzuhal sunarak Behisni'de bulunan Rîşvanzade Ömer Paşa Camii⁸ ve medresesinin müderrisi olan Mehmed Arif Efendi'nin çocuksuz olarak ölümünden dolayı müderrislik kadrosunun boş kaldığını, bu nedenle söz konusu müderrisliğin kendisine verilmesini istemiştir. Bu arada Ömer Paşa Medresesi öğrencilerinden Seyyid Musta-

fa oğlu Seyyid Süleyman ve Seyyid Mustafa oğlu Seyyid Ömer Ali Avni Efendi'nin bu göreve ehliyetli olduğunu bildirmişlerdir. Ancak Ali Avni Efendi'nin müderrisliğe atanması şeyhülislamın muvafakatına bağlı idi. Bu nedenle konu Şeyhülislamlık makamına havale edilmiştir. Şeyhülislam İsmet Beyzade Seyyid El-hac Ahmed Arif Hikmet Bey, Ali Avni Efendi'nin söz konusu müderrisliğe ehil ve layık olduğu konusunda olumlu görüş belirtmiştir. Bunun üzerine Ali Avni Efendi'ye padişah beratıyla söz konusu görevin verilmesi uygun görülmüştür (BOA, EV. MH., No. 446/63). Müderris atamasında medrese öğrencilerinin atanacak kişi hakkında görüş bildirmeleri de dikkate değer bir olgudur.

Araştırma konusu Ömer Paşa Medresesi'nin müderrisliğine Ali Avni Efendi'den sonra kimin atandığı kaynaklarda tespit edilememiştir.

2. Vakıf İdaresinin Bozulması

Bir vakıf mütevellisinin görevi; kendisine emanet edilmiş vakıf mirasının her türlü gasp ve tecavüze karşı bütünlüğünü korumak, bu mirası daima üretim yapacak halde bulundurmak ve onun gelirlerini arttırmaktan ibarettir. Her mütevellî, masrafları yönettiği vakıf tarafından karşılanan kuruluşlarda çalışan görevlileri, mesela bir cami söz konusu olduğu zaman imam ve vaizleri, bir tekke söz konusu olduğu zaman şeyh ve dervişleri, medresenin müderrisini veya mektebin muallimini denetlemek ve onların ücretlerini ödemek; kısaca vakfın akarlarıyla olduğu kadar vakıf personeliyle de alakalı bütün meselelerle meşgul olmak, vâkıfın şartlarının tatbikini ve kamu hizmetlerinin vakfiyenin muhtevasına uygun olarak yürütülmesini temin etmek vazifeleriyle de yükümlüdür (Yediyıldız 2003: 181).

Mütevellîlerin yukarıda sayılan hususlara her zaman riayet etmedikleri, zaman zaman idaresinden sorumlu oldukları vakfın gelirlerini vakfiyede belirtilen amaçlara uygun olmayan yerlere harcayarak israf ettikleri anlaşılmaktadır. Bahaeddin Yediyıldız, 18. yüzyılda bu durumu gözlemleyen Murad-gea D'Ohsson'un görüşlerini şöyle nakletmektedir:

“Daima gelirler mutad masrafların üzerinde olduğundan fazla veya zevaid denilen gelir fazlası her vakfın hususi kasasını oluşturan ve dolap adını alan bu kasa, vakıflarda meydana gelecek umulmadık arızaların tamiri için tahsis edilmiş bahse konu tasarrufların mutemedi olan nazırın veya mütevellînin muhafazası altında kaldığından, bazı

8 Müderris Osmanlı Devleti'nde medrese ve camide öğrencilere ders veren hoca için kullanılan bir tabirdir. Önceleri sadece medreselerde ders veren müderrisler sonradan camilerde de ders vermeye başlamışlardı (Pakalın 1983: 598).

insafsız yöneticiler çok defa söz konusu fazlayı kendi hırs ve menfaatlerine göre kullanmaktaydılar” (Yediyıldız 2003: 194).

Vakıfların kötü duruma düşmeleri ve vakıf eserlerinin yok olmasının en önemli nedenlerinden biri vakıf mütevellilerinin ihmal ve ihaneti olarak ifade edilebilir. Vakıflar birer hükmi şahsiyettir, mümesillerle idare olunur ki bunlara “mütevelli” denir. Mütevelli bir şahıs olabileceği gibi birden fazla da olabilir. Vakıflar kamu malı olmaları sebebiyle mütevelliler üzerinde devletin murakabe hakkı vardır. Devlet bu hakkını istediği makam ve memur marifetiyle kullanır. Zaman zaman bu hak hâkimler, müfettişler ve bazı memurlar marifetiyle kullanılmış fakat süstistemlere hıyanet ve tecavüzlere tamamen mani olunamamıştır. Özellikle 1737 lerden sonra bazı mütevellilerin idarelerinde emanet olan hayır kurumları ve fukaranın hakkı taalluk eden vakıfların varidatını kısmen kendi menfaatleri doğrultusunda harcamış, bu şekilde hırsızlık ve hıyanetlerini çeşitli hilelerle devletin kontrolünden gizlemeyi başarmışlardır. Bu yüzden birçok hayri kurum harap olmuştur. Bu kadarla da kalmamış vakfın akarlarını mülklerine geçirerek veya satarak ihanette bulunmuşlardır (Berki 1969: 336-337).

Mütevellilerin vakıf kaynaklarını istismarı nedeniyle vakıf gelirlerinin, vakfa ait binaların tamir ve restorasyonuna tahsis edilmiş hissesi o derece azalmıştır ki söz konusu binaların büyük bir kısmı yok olmaya terk edilmiştir. Osmanlı sultanları vakıflar üzerindeki denetim hakkına dayanarak, vakıfların durumunu yerinde kontrol ettirmek için hususi müfettişler göndermişlerdir. Ancak 18. yüzyıl boyunca bu konuda almış oldukları tedbirler istenilen neticeyi verememiştir (Yediyıldız 2003: 195).

Vakıfların maruz kaldığı istismarın sebeplerinden birisi de devlet adına yapılan denetim eksikliğidir. Vakıflar kamu yararına hizmet verdikleri için devletin vakıflar üzerinde denetim hakkı vardır. Devlet bu hakkını bağımsız ve sürekli bir teşkilatla yürütmüş ve muhtelif zamanlarda müfettiş veya diğer bir kısım memurlar vasıtasıyla bu yetkisini kullanmıştır. Nihayet yönetim ve denetim konusunda bir birlik temin etmek maksadıyla 1826 yılında “Evkaf Nezareti” kurulmuştur (Mustafa Nuri Paşa 1992: 285). Bütün vakıfların denetimi bu nezarete verilmiştir. Artık Evkaf Nezareti Ömer Paşa vakfı gibi mülhak vakıfların tek yetkili nazırı

olmuştur (Akgündüz 1996: 362). Ancak Evkaf Nezareti'nin kurulduğu andan itibaren düzenli ve bağımsız bir teşkilatla yönetilememesi, gerek Evkaf Nezareti'nin gerek memurlarının şehir, kasaba ve köylerde kurulmuş olan vakıflar ile ilgili görevlerini yapmamaları sonucunda bu vakıflarda istismar ve ihanetin sürmesine imkân vermişlerdir. Vakıflar tarafından tayin olunan nazırlar da ahlak bakımından mütevellilerle aynı seviyede bulunduklarından bunlar, nezaretleri altında bulunan vakıfların muhafazası konusunda bekleneni sağlayamamıştır (Berki 1969: 337-338).

18. yüzyılda vakıfların istismarına en çarpıcı örneklerden birisi Riştvanzade Ömer Paşa'nın Behisni'deki vakfıdır. Ömer Paşa'nın Behisni kazasının Kahta Mahallesi'nde 1786 yılında yaptırdığı cami, medrese ve bunların giderlerini karşılamak üzere vakfettiği Behisni Çarşısı'ndaki on bir adet dükkanın belli bir süre sonra vakıf mütevellileri tarafından istismar edilmeye başlandığı görülmektedir. Söz konusu vakfa ait on bir dükkanın gelirlerinin vakıf mütevellileri tarafından alındığı, cami ve medreseye hiçbir harcama ve bakım yapılmadığı, bu yüzden caminin zamanla bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tuttuğu ve ibadet yapılamaz hale geldiği; medresenin de aynı şekilde ders yapılamaz hale geldiği anlaşılmaktadır.⁹

Riştvanzadelerden Behisnili Ali Beyzade Murtaza'nın saltanata sunduğu 15 Mart 1873 (15 Muharrem 1290) tarihli arzda da, Behisni kasabasının Kahta Mahallesi'nde atası Riştvanzade Ömer Paşa'nın 1786 tarihinde oğlu Mehmed Bey adına yaptırdığı cami-i şerif ile medresesinin yıkılmaya yüz tuttuğunu, caminin namaz kılınmaz ve medresede de ilim yapılamaz bir durumda olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra bu cami ve medreseye merbut ve meşrut on bir adet dükkanın gelir ve fazlasının uhdesinde olduğunu iddia eden Behisni Müftüsü Ali Efendi'nin, yirmi yıldan beri binaların tamirat ve muhafazasına bakmayarak vakfın gelirinin tamamını zimmetine geçirdiğini iddia etmiştir. Adı geçen vakfın idaresi Müftü Ali Efendi'nin

9 BOA, EV. MKT., No. 677/57; BOA, EV. MKT., No. 677/58; BOA, EV. MKT., No. 677/81. “Behisni kasabasında Kahta mahallesinde Riştvanzade Ömer paşa mahdumu Mehmed Paşa'nın ihya-kerdesi olan cami-i şerif ile talebe-i uluma mahsus on bir bab hücre müşerref-i harab olduğu misillü cami-i şerif-i mezkurede dahi eday-ı salat-ı mefruze olunmadığından ve fazla-i vakf ise muhtel olub fakat tevlîyet iddiasıyla Mufti Ali Efendi hasılat-ı vakfi ekl etmekde bulunduğu vakf-ı mezburun gadrdan vikayesiyle ...”

uhdesinde kaldığı sürece söz konusu binaların tamamen yok olacağını, böyle bir hayratın adı ve sanının kalmayacağını belirtip bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir (BOA, EV. MKT., No. 677/57).

Ali Beyzade Murtaza, Hazine-i Evkaf-ı Hümayun'dan Ömer Paşa Vakfı'nın şartları ve cihâtına bakılması, yapılacak inceleme sonucunda Ali Efendi'nin söz konusu vakfın mütevellisi olduğuna dair kayıt bulunduğu takdirde mahalli hükümetin gözetiminde kendisinin cami ve medresenin tamir ve bakımını yaptırması ve medresenin müderrisiyle sair görevlilerinin görevlerinin başına getirilmesini talep etmiştir. Ancak Behisni Müftüsü Ali Efendi'nin Ömer Paşa Vakfı'nın mütevellisi olduğuna dair herhangi bir kayda ve belgeye rastlanmazsa söz konusu vakfın Ali Efendi'nin istismarından kurtararak koruma altına alınması, gereğinin yerine getirilmesi için de Malatya mutasarrıflığı ile Evkaf muhasebesine birer emirname gönderilmesi istenmiştir. Ali Beyzade Murtaza'nın bu talebi 25 Mart 1873 tarihinde işleme alınarak gereğinin yapılması için durumun Cihât Kalemî'nden sorulmasına karar verilmiş, 31 Mart 1873 tarihli yazıda kayıtlarda yapılan inceleme sonucunda Ömer Paşa Vakfı'nın vakfiyesine dair kayıt bulunmadığından hayrat ile ilgili vâkıfın şartlarının mahiyeti hakkında bilgi edinilemediği belirtilmiştir (BOA, EV. MKT., No. 677/57).

Behisni Müftüsü Ali Efendi'nin Ömer Paşa vakfıyla ilgisinin tam olarak tespit edilemediği 1873 yılında vakfın idaresinin halen yevmi 8 akçe ile Ali Tevfik'in uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakfın muhasebesi ve vakfiyesine dair herhangi bir kayda rastlanmadığı Cihât Kalemî'nin derkenarından anlaşılmıştır. Bu tür mülhak vakıfların bünyesinde bulunan binaların tamiratının vakıfların gelirlerinin fazlasından karşılanmasının esas olduğunu, bu nedenle mezkûr vakfın yıllık gelirinin kaç kuruş olduğu ve bu ana kadar meydana gelen fazlasının ne kadar olduğunun araştırılması istenmiştir. Ömer Paşa Cami ve medresesi hücrelerinin onarılmalı gerektiren yerlerinin maliyetinin de tespiti gerekmektedir. Ayrıca Ömer Paşa Vakfı'nın muhasebesinin neden bu güne kadar görülmediğinin araştırılarak mazbatayla bildirilmesi, hesaplarının çıkarılarak hazineye gönderilmesi ve vakfın durumu açıklığa kavuşturuluncaya kadar fazlasının kimseye verilmemesi talep edilmiştir (BOA, EV. MKT., No. 677/58; BOA, EV. MKT., No. 625/20). Bunun üzerine söz konusu vakfın durumunun net-

leştirilmesi amacıyla mahallinde araştırmaların yapılması için Diyarbekir Valiliği ile Mamuratülaziz Evkaf Muhasebeciliği'ne¹⁰ yazı yazılması için 7 Mayıs 1873 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne arz gönderilmiştir (BOA, EV. MKT., No. 677/58). Ancak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nce yapılan araştırma sonucunda vakfın vakfiyesi ve hesap defterleri bulunamadığı için daha öncesine ait herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı belirtilmiştir.

Bununla birlikte kaynaklardaki bilgilerden Ali Beyzade Murtaza'nın bu girişiminin sonuç verdiği, cami ve medresede gerekli onarımların yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira 1894 yılında Ömer Paşa Camii'nin minaresi ile birlikte mevcudiyetini koruduğu ve ibadete açık olduğu ifade edilmektedir.¹¹ Aynı şekilde Ömer Paşa Medresesi'nin 1894 yılında "Ömer Paşa Mekteb-i İbtidaiyesi" olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdüğü ve bu tarihte otuz bir adet talebesinin olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹²

Aşağı şehir olarak da adlandırılan Behisni'de yaptığımız saha araştırmasında Rışvanzade Ömer Paşa Medresesi'nin yeri tarafımızdan tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde Behisni'de bulunduğu ifade edilen medreselerden birisi Bekir Bey Medresesi¹³ bir diğeri de Rışvanzade Ömer Paşa Medresesi'dir. Günümüzde sadece temel kalıntıları bulunan Ömer Paşa Medresesi Behisni kazasının Kahta Mahallesi'nde mevcut ve halen ibadete açık olan Kurşunlu Camii'nin doğusunda (hemen alt tarafında) ve bugün sadece minaresi ayakta kalabilen Tahtalı Oba Camii'nin batısında yer almaktadır. Başka bir ifade ile Kurşunlu Camii ile Tahtalı Oba Camii arasında bulunmaktadır. (Bkz. kroki).

Behisni tarihi hakkında bilgi sahibi olan Seydi Vakkas İslamoğlu, günümüzde Ali Paşa Camii olarak bilinen caminin (Önder 2010: 21) aslında Rışvanzade Ömer Paşa Camii olduğunu ve bu caminin 70 yıl öncesine kadar ayakta olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

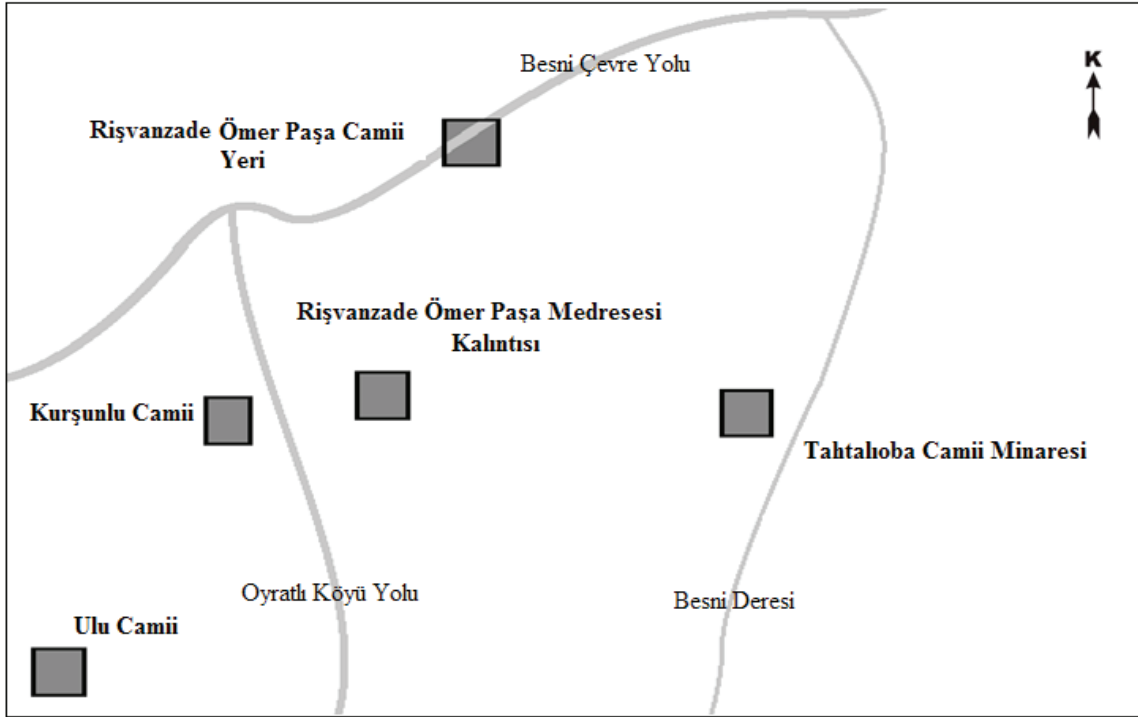
10 Behisni'de bulunan Rışvanzade Ömer Paşa Vakfı ile ilgili hususun Diyarbekir Valiliği'nden sorulmasının nedeni o dönemde Behisni kazasının Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı olmasındandır (BOA, DH. MKT., No. 1474/107).

11 1312 Senesi Mamuratülaziz Vilayeti Salnamesi, Nüfus Nezareti Kısmı, s. 10.

12 1312 Senesi Mamuratülaziz Vilayeti Salnamesi, Nüfus Nezareti Kısmı, s. 19.

13 Behisni Şer'iye Sicili, No. 190, s. 152, hk. 56; s. 159, hk. 73.

14 1938 Behisni doğumlu Seydi Vakkas İslamoğlu ile birlikte eski Behisni'de Haziran 2013'te yaptığımız saha araştırması sırasında anlattıkları bilgiler doğrultusunda bu tespitler yapılmıştır.

Bugün harabesi dahi mevcut olmayan caminin yukarıda bahsi geçen Ömer Paşa Medresesi'nin kuzeyinde, bugünkü Behisni ilçesi Çevre (Adıyaman-Gaziantep) yolunun altında kaldığı tahmin edilmektedir. (bk. kroki).

Ömer Paşa'nın cami ve medreseye vakfettiğı on bir adet dükkândan günümüzde herhangi bir iz kalmamıştır. Belgelerde söz konusu dükkânların Behisni çarşısında olduğu, bahsedilen çarşının bugün sadece minaresi ayakta kalabilen Ulu Camii ile Bekir Bey hamamının bulunduğu alanda olduğu bilinmektedir (bk. kroki).

Behisni'nin Kahta Mahallesi'nde Ömer Paşa Camii ve Medresesi'nin bulunduğu alanın krokisi

Sonuç

Rişvanzade Ömer Paşa uzun süre Malatya mutasarrıflığında bulunmuş, iki yıla yakın (1783-1785) bir süre de Maraş valiliğı yapmıştır. Ömer Paşa gerek Rişvan Aşireti'nin beyi olarak, gerekse uzun yıllar yaptığı Malatya mutasarrıflığı sayesinde Malatya ve çevresindeki mukataaları tasarruf etmiş ve epeyce mal varlığına sahip olmuştur. Ömer Paşa'nın sahip olduğu bu servetin bir kısmını hayır işlerine harcadığı görülmektedir. Kendisi diğer Rişvan beyleri gibi Behisni kazasını bilhassa yaz aylarında dinlenme yeri olarak seçmiştir. Ömer Paşa

Behisni'de bir cami ve on bir hücreden oluşan bir medrese yaptırmış, bu hayri kurumların ilelebet hizmet vermeleri için de Behisni'de bir vakıf kurarak bu vakıf bünyesine aldığı cami ve medreseye Behisni Çarşısı'nda bulunan on bir adet dükkân bağışlamıştır.

Ömer Paşa'nın ölümünden (1791) sonra, vakfın istismar edilmeye başlandığı, vakfiyesinin kaybolduğı ve gelir-gider hesaplarının tutulmadığı veya bunların yok edildiğı anlaşılmaktadır. Zira 1839 yılına gelindiğinde vakfa ait hiç bir belgenin olmadığı görülmüştür.

Ömer Paşa'nın vakfettiğı on bir adet dükkânın gelirleri vakfın mütevellisi tarafından alınmış ve çoğunlukla cami ve medreseye herhangi bir harcama yapılmamıştır. Zaten müderrislerin hiç bir ücret talep etmeden (ber-vech-i hasbi) görevlerini yaptıkları ifade edilmektedir. Cami ve medrese binalarına bakım ve onarım yapılmadığı için belli bir süre sonra caminin namaz kılınamaz, medresenin de yıkılmaya yüz tutup ders yapılamaz harap bir hale geldiğı anlaşılmaktadır.

Vakıfların bu istismardan kurtarılması ve tek bir çatı altında toplanması amacıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuş ve diğer vakıflar gibi Ömer Paşa'nın Behisni'deki bu vakfı da bu kuruma bağlanmıştır. Ancak ne yazık ki vakfın gelirlerinin yine

vakıf yöneticileri tarafından alınarak zimmetlerine geçirildiği görülmektedir. Üstelik vakıf mütevellisi olduğu iddiasıyla vakıf gelirlerini yirmi yıl boyunca (1853-1873) zimmetine geçirerek cami ve medreseye bir kuruş harcama yapmayan ve bunun sonucunda cami ve medreseyi hizmet veremez duruma düşürenlerden birisinin Behisni müftüsü olması düşündürücüdür.

Riştanzadelerden Behisnili Ali Bey'in oğlu Murtaza'nın, Ömer Paşa camii ve medresesinin bakım ve onarıma ihtiyaç duyduklarını, onarımları yapılmadığı takdirde bunların yok olacağı şeklindeki tespitinde haklı çıktığı görülmektedir. Zira cami ve medrese için 1873'te dikkat çekilen bu durum ne yazık ki çok uzun sürmemiştir. Günümüzde camiden eser kalmamış, medresenin ise yıkıntılarında bir kaç taş kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde korunduğu ve istismara meydan verilmediği için altı yüz yıldır ayakta dimdik duran ve hâlâ

görevini yerine getiren vakıf eserleri varken 1786 yılında yaptırılan bu eserlerin yüz yıl sonra yıkılmaya yüz tutması ve günümüze gelememesi vakıf yöneticilerinin bu hayri vakıfları nasıl istismar ettiklerinin açık bir göstergesidir. Burada bir hususu belirtmekte yarar vardır. Ömer Paşa'nın yaptırdığı bu eserlerin çatısının toprak dam olması da çabuk yıkılmalarında bir etken olabilir. Ancak bu hayrata tahsis ettiği on bir adet dükkânın gelirlerinin personel giderlerinden artan miktarı her hâlükârda bu cami ve medresenin tamir ve bakımına yetecek miktarda olmalıdır.

Vakıf gelirlerinin mütevellilerince zimmetlerine geçirilmesi sonucunda görevli maaşlarının ödenememesi, cami ve medresenin bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tutması bir kısım vakıf görevlilerinin görevden ayrılmalarına neden olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Dahiliye, No. 12546-I, 12546-IV.

Cevdet Maarif, No. 8029.

Cevdet Maliye, No. 2415, 10574.

Cevdet Zaptiye, No. 4301, 4329.

DH. MKT., No. 1474/107.

EV. BKB., No. 197/40, 60, 61.

EV. MKT., No. 625/20, 677/57, 677/58, 677/81, 1191/121.

EV. MH., No. 446/63.

EV. THR., No. 100.

Maliyeden Müdevver Defterler, No. 9720.

Maraş Ahkâm Defteri, No. 2.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri, No. 542, 543, 1074.

Milli Kütüphane

Behisni şer'ıye Sicili, No. 190.

Salnameler

1312 Senesi Mamûratulaziz Vilayeti Salnamesi, Nüfus Nezareti Kısmı.

2. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Arslan, R. (2009). *XIX. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger Ve Kâhta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı / İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas.

Berki, A. H. (1969). "Vakıflar ve Vakıfların Maruz kaldığı Tecavüz ve İhmaller", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1969/1 (8). 335-340

Berki, ř. (1969). "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1969 /1 (8), 1-7.

Devellioğlu, F. (1990). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Güler, M. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.

Güneri, H. (1976). "Vakıflarda Metrukiyet ve Mahlûliyet Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti ve Bunlarla İlgili Mevzuat Hükümleri", *Vakıflar Dergisi*, 11, 19-24.

İslamoğlu, Seydi Vakkas, 1938 Besni doğumlu, Görüşme Tarihi Haziran 2013.

Köprülü, F. (1938). "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi*, 1, 1-6.

Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri, (1997). (Haz. Hasan Yüksel) Sivas: Dilek Matbaacılık.

Mustafa Nuri Paşa. (1992). *Netayic ül Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (3-4) (sad. Neşet Çağatay), Ankara: TTK Basımevi.

Önder, ř. (2010). *Besni, Azimşehir Besni*, Besni Ekspres Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II- III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Söylemez, F. (2007). *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneğı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Söylemez, F. (2011). "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Ömer Paşa'nın Muhallefatı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 27, 165-194.

Şemseddin S. (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Enderun Yayınları.

Türkçe Sözlük (1998). Ankara, TDK Yayınları.

Yazım Kılavuzu, (2012). Ankara, TDK Yayınları.

Yedişildiz, B. (1986). "Vakıf" *İslâm Ansiklopedisi*, 13, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi. 153-172.

Yedişildiz, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, TTK Basımevi.